सप्तमः पाठः

दीपोत्सवः

(सप्तमी विभक्ति का प्रयोग)

[प्रस्तुत पाठ में प्रसिद्ध भारतीय उत्सव दीपावली का वर्णन है । इसकी प्राचीन परम्परा वर्षाकाल में उत्पन्न दूषित तत्त्वों के विनाश तथा हर्षोल्लास प्रकट करने के उद्देश्य की पूर्ति करती थी । आज आनन्द का प्रकाश तो है किन्तु दीपकों के स्वरूप बदलने तथा पटाखा आदि के अनियन्त्रित प्रयोग से वायुमंडल दूषित हो जाता है । अतः इसके मनाने का स्वरूप बदलना चाहिए।]

अस्माकं समारोहेषु दीपोत्सवः विशिष्टः । दीपोत्सवः सामान्यतः दीपावली दिवाली वा नाम्ना ज्ञायते । प्रकाशोत्सवः अयं बालानां चित्तानि हरति । गृहेषु, हट्टेषु , चत्वरेषु, आपणेषु सर्वत्र दीपानां मालाः शोभन्ते ।

कार्तिकमासस्य अमावस्यायां तिथौ प्रतिवर्षं भारतीया इमम् उत्सवं समायोजयन्ति । शारदीयः अयम् उत्सवः । वर्षायाम् ऋतौ सर्वत्र वर्षाणां प्रभावेण अस्वच्छता, कीटपतंगानां प्रसारश्च भवति । यदा शरद् आयाति तदा जनाः स्वगृहं परिसरं च स्वच्छं कुर्वन्ति । ते गृहाणि सुधया लिम्पन्ति । कपाटगवाक्षादीन् रञ्जयन्ति । इतस्ततः क्षिप्तम् अपद्रव्यम् अपसारयन्ति । सर्वत्र निर्मलता निवसति ।

नवं वस्त्रं मिष्टान्नं च लब्ध्वा बाला मुदिताः भ्रमन्ति । ते पटाखाविस्फोटं कृत्वा आनन्दमनुभवन्ति। जनाः परस्परं शुभकामनां प्रकटयन्ति । सर्वत्र बन्धुभावः विराजते ।

रावणवधानन्तरं रामचन्द्रस्य अयोध्यागमने प्रथमः दीपोत्सवः आयोजितः इति जनश्रुतिः । तदा प्रभृति वयम् अस्य आयोजनं कुर्मः ।अस्मिन् पर्वणि जनाः रात्रौ स्व-स्वगृहं दीपमालिकया अलङ्कुर्वन्ति । धनस्य देवीं लक्ष्मीं पूजयन्ति । निर्धनतां निस्सारयन्ति । इयं रात्रिः सुखरात्रिः इति नाम्ना विख्याता । मिथिलायां बंगप्रदेशे च केचन देवीं कालिकां पूजयन्ति ।

वर्षाकाले वृद्धिम् उपगतानां कीटपतङ्गानां पुरा तैलवर्तिकाभिः विनाशो भवति स्म । तेन पर्यावरणं शुद्धं भवति स्म । अद्य तु वयं मोमवर्तिकानां विद्युद्दीपानां च प्रयोगं कुर्मः । उल्लासप्रकटनाय पटाखाविस्फोटः च भवति । अनेन वातावरणे दूषितः पदार्थः वर्धते । कीटा न नश्यन्ति । वातावरणं च विषयुक्तं भवति । ध्वनिप्रदूषणं चापि वर्धते । अतः सावधानेन भवितव्यम् । स्वरक्षणाय पर्यावरणरक्षणं परमं कर्तव्यम् ।

शब्दार्थः

नाम्ना	=	नाम से
ज्ञायते	=	जाना जाता है
विपणिषु	=	बाजारों में
चत्वरेषु	=	चौराहों पर, चबूतरों पर
आपणेषु	=	दुकानों में
शारदीयः	=	शरत्कालीन
कीटपंतगानाम्	=	कीड़ों-फतिंगों का
सुधया (सुधा + तृतीया)	=	चूने से
लिम्पन्ति	=	लीपते / लीपती हैं
कपाटः	=	किवाड़
गवाक्षः	=	खिड़की

रञ्जयन्ति = रंगते / रंगती हैं
इतस्ततः = इधर-उधर
प्रक्षिप्तम् = बिखरा / बिखरे (को)
अपद्रव्यम् = कूड़ा-करकट
अपसारयन्ति = दूर हटाते / हटाती हैं
नवम् = नया
मिष्टान्नम् = मिठाई
मुदिताः = प्रसन्न, खुश
जनश्रुतिः = जन-प्रसिद्धि
तदा प्रभृति = तब से
निस्सारयन्ति = निकालती / निकालते हैं
वर्तिका = बत्ती
परमम् = सबसे बड़ा
लब्ध्वा = प्राप्त करके
आयाति = आता है
वृद्धिम् उपगतानाम् (वृद्धिम्+उपगतानाम्) = बढ़े हुए का
वर्धते = बढ़ता है
सावधानेन = सावधानी से
भवितव्यम् = होना चाहिए
संमायोजयन्ति = मनाते हैं
रावणवधानन्तरम् (रावणवध+अनन्तरम्) = रावण के वध के बाद
पर्वणि = पर्व में
अलङ्कुर्वन्ति = सजाते हैं
प्रसारः = फैलाव, वृद्धि

व्याकरणम्

सन्धि-विच्छेदः

दीपोत्सवः	=	दीप + उत्सवः (गुणसन्धिः)
प्रकाशोत्सवः	=	प्रकाश + उत्सवः (गुणसन्धिः)
प्रसारश्च	=	प्रसारः + च (विसर्गसन्धिः)
इतस्ततः	=	इतः + ततः (विसर्गसन्धिः)
मिष्टान्नम्	=	मिष्ट + अन्नम् (दीर्घसन्धिः)
अयोध्यागमने	=	अयोध्या + आगमने (स्वरसन्धिः)
निस्सारयन्ति	=	निः + सारयन्ति (विसर्गसन्धिः)

प्रकृति-प्रत्यय-विभागः

ज्ञायते	=	√ज्ञा, यक्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
हरति	=	√हृ, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
शोभन्ते	=	√शुभ्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
समायोजयन्ति	=	सम् + आ + √युज् + णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
लिम्पन्ति	=	√लिप्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
रञ्जयन्ति	=	√रञ्ज् + णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
अपसारयन्ति	=	अप + √सृ + णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
निवसति	=	नि + √वस्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
भ्रमन्ति	=	√भ्रम्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
प्रकटयन्ति	=	प्र + √कट्, णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
विराजते	=	वि + √राज्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
पूजयन्ति	=	√पूज् + णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्

निस्सारयन्ति = निः + $\sqrt{}$सृ + णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्

नश्यन्ति = $\sqrt{}$नश् , लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्

वर्धते = $\sqrt{}$वृध् , लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्

भवितव्यम् = भू + तव्यत्

कर्तव्यम् = कृ + तव्यत्

मुदिताः = मुद् - क्त (बहुवचनम्)

कृत्वा = कृ + क्त्वा

लब्ध्वा = लभ् + क्त्वा

अभ्यासः

मौखिकः

1. निम्नलिखिताः उत्सवाः कस्मिन् भारतीये मासे आयोज्यन्ते ?

(क) होलिकोत्सवः – ....

(ख) सरस्वतीपूजनम् – ....

(ग) रक्षाबन्धनम् – ....

(घ) सूर्यषष्ठी (छठव्रतः) – ....

(ङ) दुर्गापूजा – ....

2. प्रदूषणविषये पञ्च वाक्यानि वदत ।

3. दशभारतीयभाषाणां नामानि वदत ।

लिखितः

4. मञ्जूषातः शब्दं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

भ्रमराः, राष्ट्रगानं, पठामः, संस्कृतस्य, रावणं

(क) रामचन्द्रः .... हतवान् ।

(ख) वयं सप्तमवर्गे .... ।

(ग) फातिमा .... गायति ।

(घ) .... उद्यानेषु भ्रमन्ति ।

(ङ) कालिदासः .... महाकविः आसीत् ।

5. रिक्तस्थानानि पूरयत -

(क)	कपाटः	कपाटाभ्याम्	....
	लतया	....	लताभिः
	लतायाम्	....	....
	....	कक्षयोः	कक्षासु
	गृहस्य	....	....
(ख)	पठतु	....	पठन्तु
	....	पठतम्	....
	पठानि	....	....

6. संस्कृतभाषायाम् उत्तराणि लिखत -

(क) दीपोत्सवः कस्मिन् मासे भवति ?

(ख) जनाः सुधया कानि लिम्पन्ति ?

(ग) बालाः किं किं लब्ध्वा प्रसीदन्ति ?

(घ) त्वं कस्मिन् वर्गे पठसि ?

(ङ) तव विद्यालये कियन्तः प्रकोष्ठाः सन्ति ?

(च) अधुना पर्यावरणं कीदृशम् अस्ति ?

(छ) घर्षणेन का दहति ?

7.(क) रिक्तस्थानानि पूरयत -

इदं, अयं, इयं, सः, सा, तत्

(i) .... पुस्तकम् ।

(ii) .... पुस्तकम् ।

(iii) .... बालकः ।

(iv) .... बालकः ।

(v) .... लेखनी ।

(vi) .... लेखनी ।

(ख) (i) अस्य .... । (बालकस्य / बालकयोः)

(ii) तस्मिन् .... । (विद्यालये / विद्यालयस्य)

(iii) .... पर्वणि । (अस्य / अस्मिन्)

(iv) तस्मै .... । (बालकेन / बालकाय)

(v) .... वर्गात् । (कस्मात् / केभ्यः)

(vi) .... कक्षायाम् । (तस्यां / तस्मिन्)

8. वर्गप्रहेलीतः धातुरूपं निस्सारयत -

ति	प	ठ	थः	न्ति	मः
प	ठ	सि	प	ठा	मि
ठ	ति	प	ठ	थ	प
न्ति	प	ठ	तः	ठा	ठा
प	ठा	मः	प	मः	वः

9. हिन्दीभाषायाम् अनुवदत -

(क) अस्माकं देशे बहवः समारोहाः भवन्ति ।

....

(ख) भारतस्य संस्कृतिः प्राचीना समृद्धा चास्ति ।

....

(ग) नार्यः यत्र पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।

....

(घ) सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् ।

....

(ङ) पाण्डवाः पञ्च भ्रातरः आसन् ।

....

10. 'दुर्गापूजा' पर्व का वर्णन करें ।

11. निम्नलिखितानां समानार्थकशब्दानां मेलनं कुरुत -

(क) रावणः	-	(i)	राघवः
(ख) रामचन्द्रः	-	(ii)	दीपावली
(ग) दीपोत्सवः	-	(iii)	श्रीः
(घ) लक्ष्मीः	-	(iv)	सदनम्
(ङ) गृहम्	-	(v)	दशाननः

योग्यता-विस्तार:

शरद ऋतु म कार्तिक अमावास्या की रात्रि में दीपमाला जलाने की परम्परा भारतीय संस्कृति
रही है । यह ऋतु उत्साह तथा विजय का बोध कराती है । कहा जाता है कि राम की
का-विजय के आनंद को मनाने के लिए अयोध्यावासियों ने दीपोत्सव का आयोजन किया था ।
उत्सव के आगे-पीछे भी कई पर्व होते हैं । दीपावली के दो दिन पूर्व कार्तिक कृष्ण त्रयोदशी
आयुर्वेद (स्वास्थ्य) के प्रवर्तक धन्वन्तरि की जयन्ती मनाई जाती है । उस रात्रि में मृत्यु के
ता यम को दीपक देने की प्रथा भी पर्याप्त प्रचलित है । कहीं-कहीं यह दीपक दीवाली के एक
न पूर्व चतुर्दशी की रात्रि में दिया जाता है । दीपावली की रात्रि में लक्ष्मी पूजा होती है । वे
मृद्धि की देवी मानी जाती हैं । उनके स्वागत में घर के एक-एक स्थान को प्रकाशित किया जाता
। दीपावली के दूसरे दिन गोवर्धन-पूजा होती है । अपनी-अपनी गायों को लोग सजाते-सँवारते
। दीपावली के तीसरे दिन भ्रातृद्वितीया (भाईदूज) का समारोह होता है । बहनें अपने भाइयों की
र्घायु के लिए यम की पूजा करके उन्हें मिठाई खिलाती हैं । उसी दिन चित्रगुप्त की भी पूजा की
ती है ।

दीपावली के क्रम में कार्तिक शुक्लपक्ष में चार दिनों का छठव्रत किया जाता है । इसके
थम दिन संयत अर्थात् शुद्ध आहार, दूसरे दिन एक बार संध्या में खीर का भोजन (खड़ना),
सरे दिन उपवास करते हुए अस्ताचलगामी सूर्य को अर्घ्यदान तथा चौथे दिन उदयाचल स्थित
र्य को अर्घ्य देकर व्रत का पारण किया जाता है । बिहार तथा बिहारियों से युक्त अन्य प्रदेशों
इस व्रत का बहुत महत्त्व है । कार्तिक पूर्णिमा भी अपने-आप में प्रसिद्ध पर्व है । उस दिन
रद ऋतु की विदाई होती है । अनेक स्थानों में नदी-स्नान तथा मेलों का दृश्य मनोरम होता
। इस प्रकार दीपावली अत्यन्त महत्त्वपूर्ण पर्व है जो अनेक पर्वों को अपने पार्श्व में समेटे हुए
।

दीपावली में दीप जलाने का वैज्ञानिक महत्त्व था कि अपने गृह-परिसर को लोग स्वच्छ
ायें, वर्षाकाल की सारी गन्दगी दूर करें, कीट-पतंगों को जलाते हुए दीपकों से नष्ट करें तथा
र अन्न का आस्वादन करें ।

*****

कमपि	=	किसी को भी
प्रेरयति	=	प्रेरणा देता है
वांछन्ति	=	चाहते / चाहती हैं
कश्चित्	=	कोई
उत्कर्षम्	=	ऊँचाई (को)
राक्षसः	=	दैत्य
सहते	=	सहन करता / करती है
शस्त्रादीनाम्	=	शस्त्र (पकड़कर चलाये जाने वाले हथियार) आदि का
दृष्ट्वा	=	देखकर
प्रमुदितः	=	प्रसन्न, आनन्दित, खुश
मन्यते	=	माना जाता है
एकरूपाः	=	समान, एक जैसा
सन्तानाः	=	संतान (बहुवचन)
आत्मभावनाम्	=	अपनी जैसी भावना (को)
धारयति	=	धारण करते हैं, रखते हैं
वस्तुतः	=	सचमुच
परस्परम्	=	आपस में
भवेम	=	(हम) हों
मोहः	=	लगाव
द्वेषः	=	ईर्ष्या, जलन
शत्रुभावना	=	दुष्टता की भावना

ल्पीकृतः	=	छोटा हो गया (है)
कस्मिन्	=	एक में
टिता	=	घटी हुई
ीघ्रमेव (शीघ्रम्+एव)	=	जल्द ही
भावयति	=	प्रभावित करता है, असर डालता है
श्वीकरणस्य	=	वैश्वीकरण का (विश्व के देशों का आर्थिक, वैज्ञानिक आदि आधारों पर जुड़ना = वैश्वीकरण)
भावात्	=	प्रभाव से
त्पादः	=	उत्पन्न वस्तु
श्वबन्धुत्वम्	=	वैश्विक (संसार भर में) भाईचारा
भूतम्	=	बहुत अधिक
वत्येकनीडम् (भवति+एकनीडम्)	=	एक घोसले का निवासी होता / होती है
ार्यस्थले	=	कार्य की जगह में / पर
कनीडाः	=	एक घोसले में रहने वाले
वार्थः	=	अपना हित
श्यति	=	नष्ट होता है, लुप्त या अदृश्य होता है
रमार्थः	=	सर्वोच्च लक्ष्य
र्धते	=	बढ़ता है
वदेशः	=	अपना देश, राष्ट्र
रदेशः	=	दूसरे का देश
दारस्य	=	उदार, बड़े दिल वाले का

लक्षणमस्ति (लक्षणम्+अस्ति)	=	लक्षण / पहचान / चिह्न है
कुर्यात्	=	करना चाहिए
अयम्	=	यह
निजः	=	अपना
परो (परः)	=	पराया
वेति (वा+इति)	=	अथवा ऐसा
गणना	=	गिनती
लघुचेतसाम्	=	तुच्छ / निम्न विचार वाले लोगों का
उदारचरितानाम्	=	व्यापक विचार वालों का/की
वसुधैव (वसुधा+एव)	=	धरती / पृथ्वी ही
कुटुम्बकम्	=	परिवार, संबंधी

व्याकरणम्

सन्धि-विच्छेदः

मानवश्च	=	मानवः + च (विसर्गसन्धिः)
महत्त्वाकांक्षा	=	महत्त्व + आकांक्षा (दीर्घसन्धिः)
आनन्दमयश्च	=	आनन्दमयः + च (विसर्गसन्धिः)
तथैव	=	तथा + एव (वृद्धिसन्धिः)
बन्धुरूपाश्च	=	बन्धुरूपाः + च (विसर्गसन्धिः)
अद्यापि	=	अद्य + अपि (दीर्घसन्धिः)
भवत्येकनीडम्	=	भवति + एकनीडम् (यण्सन्धिः)
जीवनेऽपि	=	जीवने + अपि (पूर्वरूपसन्धिः)

हितोपदेशः	=	हित + उपदेशः (गुणसन्धिः)
वेति	=	वा + इति (गुणसन्धिः)
वसुधैव	=	वसुधा + एव (वृद्धिसन्धिः)

प्रकृति-प्रत्यय-विभागः

वर्तते	=	√वृत्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
अस्ति	=	√अस्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
प्रेरयति	=	प्र + √ईर्-गति, णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
सहते	=	√सह्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
भवति	=	√भू, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
भवेत्	=	√भू विधिलिङ्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
प्रभावयति	=	प्र + √भू + णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
गच्छति	=	√गम्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
प्रभूतम्	=	प्र + √भू + क्त, नपुंसकलिङ्गम्, एकवचनम्
दर्शयन्ति	=	√दृश्, + णिच्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्
वर्धते	=	√वृध्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
कथ्यते	=	√कथ् + यक् (कर्मवाच्यम्), लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
निवसति	=	नि + √वस्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
नश्यति	=	√नश्, लट्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्
कुर्यात्	=	√कृ, विधिलिङ्लकारः, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्

अभ्यासः

मौखिकः

1. **अधोलिखितानां पदानाम् उच्चारणं कुरुत -**

अशान्तः, मानवश्च, द्वेषग्रस्तः, स्वार्थसिद्धिः, महत्त्वाकांक्षा, शोषणाय, वाञ्छन्ति कश्चित्, उत्कर्षम्, दुःखकारणम्, प्रसन्नः, आनन्दमयश्च, शस्त्रादीनाम्, दृष्ट्व प्रमुदितः, तथैव, आत्मभावनाम्, मित्ररूपाः, बन्धुरूपाश्च, शत्रुभावना, वैज्ञानिकस्य अल्पीकृतः, एकस्मिन्, प्रभावयति, वैश्वीकरणम्, विश्वसमारोहेषु, भवत्येकनीडम् शिक्षास्थले, लक्षणमस्ति, हितोपदेशः, लघुचेतसाम्, उदारचरितानाम्, वसुधैव कुटुम्बकम् ।

2. **निम्नलिखितानां पदानाम् अर्थं वदत -**

अधुना, द्वेषग्रस्तः, स्वार्थसिद्धिः, प्रेरयति, वाञ्छन्ति, शस्त्रम्, वस्तुतः, परस्परम्, द्वेषः वैश्वीकरणम्, विश्वबन्धुत्वम्, एकनीडाः, लघुचेतसाम्, उदारचरितानाम्, कुटुम्बकम्

3. **इमानि पदानि पठत -**

भवति	भवतः	भवन्ति
भवसि	भवथः	भवथ
भवामि	भवावः	भवामः

लिखितः

4. **अधोलिखितानि पदानि लिखत -**

द्वेषग्रस्तः, स्वार्थसिद्धिः, महत्त्वाकांक्षा, वाञ्छन्ति, दुःखकारणम्, भवत्येकनीडम्, लघुचेतसाम्, उदारचरितानाम्, कुटुम्बकम् ।

5. **निम्नलिखितानां पदानां सन्धिं सन्धिविच्छेदं वा कुरुत -**

(क) मानवश्च =

(ख) महत्त्व+आकांक्षा =

(ग) तथा+एव =

(घ) अद्यापि =

(ङ) भवति+एकनीडम् =

(च) हित+उपदेशः =

(छ) वसुधा+एव =

6. कोष्ठात् उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

(क) साम्प्रतं सम्पूर्णः संसारः .... वर्तते । (शान्तः, अशान्तः)

(ख) अशान्तः मानवः .... इव भवति । (देवः, दानवः)

(ग) वयं परस्परं .... भवेम । (मित्ररूपाः, शत्रुरूपाः)

(घ) अद्य वैज्ञानिकस्य विकासस्य परिणामः वर्तते यत् संसारः .... । (अल्पीकृतः, दीर्घीकृतः)

(ङ) यदि मानवः देववत् भवेत् तदा संसारः शान्तः आनन्दमयः .... च भविष्यति । (अप्रसन्नः, प्रसन्नः)

(च) समारोहे, शिक्षास्थले कार्यस्थले वा सर्वे .... भवन्ति । (बहुनीडाः, एकनीडाः)

7. अधोलिखितानां वाक्यानाम् अनुवादं हिन्दीभाषायां कुरुत -

(क) अधुना सम्पूर्णः संसारः अशान्तो वर्तते ।

(ख) सर्वे स्वसुखं वाञ्छन्ति (इच्छन्ति) ।

(ग) शान्तः मानवः देव इव भवति ।

(घ) वयं परस्परं मित्ररूपाः भवेम ।

(ङ) अद्य विश्वबन्धुत्वं प्रभूतम् आवश्यकम् अस्ति।

(च) अयं निजः परो वा इति गणना लघुचेतसाम् ।

(छ) उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।

8. उदाहरणानुगुणं प्रथम-मध्यम-उत्तम-पुरुषरूपाणि लिखत -

उदाहरणम् -	1.	सः	वीरः	अस्ति ।
प्रथमपुरुषः	2.	तौ	....	.... ।
	3.	....	वीराः	.... ।
	4.	त्वं	....	.... ।
मध्यमपुरुषः	5.	....	वीरौ	.... ।
	6.	यूयं	....	.... ।
	7.	अहं	....	.... ।
उत्तमपुरुषः	8.	आवां	....	.... ।
	9.	....	वीराः	.... ।

9. एकवचने परिवर्तयत -

संसाराः	संसारः
सर्वे (पुं०)	....
तौ	....
मित्ररूपाः	....
समारोहेषु	....
समाजानाम्	....
उदारचरितानाम्	....

10. **पाठानुसारं सत्यकथनस्य पुरतः '✓' तथा असत्यकथनस्य पुरतः 'X' इति चिह्नम् अङ्कयत-**

(क) अधुना सम्पूर्णः संसारः शान्तो वर्तते । ( )

(ख) स्वार्थसिद्धिः कमपि शोषणाय प्रेरयति । ( )

(ग) शान्तः मानवः देववत् भवति । ( )

(घ) अद्य विश्वबन्धुत्वं प्रभूतम् आवश्यकम् अस्ति ( )

(ङ) समारोहेषु जनाः बन्धुत्वं दर्शयन्ति । ( )

(च) अयं निजः परो वेति गणना उदारचरितानाम् । ( )

(छ) दुष्टचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् । ( )

11. **संस्कृते अनुवादं कुरुत -**

(क) आजकल सम्पूर्ण संसार अशांत है ।

(ख) सैनिक देश (देशं / राष्ट्रं) की रक्षा करते हैं । (रक्ष् = रक्षा करना)

(ग) छात्र बैग में (स्यूते) पुस्तक रखते हैं । (रक्ष् = रखना)

(घ) राधा भात (ओदनं) पकाती है ।

(ङ) बाघ (व्याघ्राः) वन में रहते हैं ।

(च) तुम्हारी बहन (भगिनी) कहाँ पढ़ती है ?

(छ) हिमालय से गंगा निकलती है (निःसरति/निर्गच्छति) ।

योग्यता-विस्तारः

वैश्वीकरण - साधारण शब्दों में वैश्वीकरण / भूमंडलीकरण (Globalisation) का अर्थ है- देश की अर्थव्यवस्था को विश्व की अर्थव्यवस्था के साथ 'एकीकृत' करना । भारतीय संदर्भ में इसका अर्थ है – विदेशी कम्पनियों को भारत की विभिन्न आर्थिक गतिविधियों में निवेश करने की अनुमति देकर अर्थव्यवस्था को विदेशी निवेश (Investment) के लिए खोलना । 'विदेशी

विनिमय नियंत्रण अधिनियम' जैसे कानूनों को धीरे-धीरे समाप्त करके बहुराष्ट्रीय निगमों को देश में आने की और निवेश करने की सुविधाएँ प्रदान करना । भारतीय कम्पनियों को विदेशी कम्पनियों के साथ सहयोग करने की अनुमति देना तथा दूसरे देशों में संयुक्त परियोजनाएँ चालू करने के लिए प्रोत्साहित करना।

'वैश्वीकरण' के कारण विश्व के राष्ट्रों के बीच की दूरियाँ कई दृष्टियों से कम हो गयी है। यथा- आर्थिक, राजनीतिक, वैज्ञानिक, सांस्कृतिक, सामाजिक इत्यादि । विश्व के किसी एक देश में घटी आर्थिक घटना से विश्व के समस्त राष्ट्र आर्थिक, राजनीतिक, वैज्ञानिक इत्यादि स्तरों पर शीघ्र ही प्रभावित हो जाते हैं । वैश्वीकरण का प्रभाव कुछ वैसा ही प्रतीत होता है जैसे विश्व की सभी नदियाँ परस्पर जुड़ी हों और यदि एक में बाढ़ आ जाए तो लगभग सभी नदियों में जल-स्तर बढ़ने लगेगा ।

*****

सिगरेट में 4 हजार रासायनिक तत्व, 200 ज्ञात विष और 60 कैंसर पैदा करने वाले एजेंट होते हैं।